

ΝΙΚΟΛΟ
ΜΑΚΙΑΒΕΛΙ

Ο ΗΓΕΜΟΝΑΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΝΙΚΟΥ
ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΙΟΠΤΡΑ 2025

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ΦΥΣΗ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ

Ο Νίκος Καζαντζάκης αποτελεί έναν από τους πιο ανήσυχους και φιλοσοφικά εμβριθείς συγγραφείς της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Στο έργο *Ο Ηγεμόνας*, καταπιάνεται με την πολιτική σκέψη του Νικολό Μακιαβέλι, του αναγεννησιακού στοχαστή που έμεινε στην ιστορία ως ο θεμελιωτής του ρεαλισμού στην πολιτική θεωρία. Ο Καζαντζάκης, με την πολυεπίπεδη γραφή του, δεν παρουσιάζει απλώς μια βιογραφική αφήγηση του Μακιαβέλι, αλλά εμβαθύνει στις ιδέες του μέσα από τη δική του φιλοσοφική και ιστορική θεώρηση.

Το έργο ισορροπεί ανάμεσα στη βιογραφία και τον φιλοσοφικό στοχασμό. Ο Καζαντζάκης καταγράφει τη ζωή του Μακιαβέλι, εστιάζοντας στις πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες της εποχής του. Η γλώσσα του, γλαφυρή και διεισδυτική, ψυχογραφεί τον χαρακτήρα του ως ενός ανθρώπου που έρχεται αντιμέτωπος με την ωμή πραγματικότητα της εξουσίας, χωρίς κανένα δισταγμό.

Ο Η Γ Ε Μ Ο Ν Α Σ

Η δομή του βιβλίου δεν είναι απλώς ιστορική. Ο Καζαντζάκης χρησιμοποιεί αφηγηματικά και λογοτεχνικά μέσα για να αναπαραστήσει τον ειρμό του στοχασμού του Μακιαβέλι. Παρουσιάζει την άνοδό του, την πολιτική του δράση, την εξορία του και τελικά τη συγγραφή του *Ηγεμόνα*, το έργο που όρισε τον ρεαλισμό στην πολιτική επιστήμη.

Ο Καζαντζάκης δεν αντιμετωπίζει τον Μακιαβέλι ως έναν ψυχρό πραγματιστή ή έναν κυνικό πολιτικό συμβουλάτορα, αλλά ως κάποιον που επιδιώκει να αποκρυπτογραφήσει τους νόμους που διέπουν την εξουσία. Δεν τον καταδικάζει, όπως έκανε η παραδοσιακή ηθική, αλλά τον προσεγγίζει με σεβασμό, αναγνωρίζοντας την ευφυΐα και τη συνέπεια της σκέψης του.

Ο Καζαντζάκης και ο Μακιαβέλι υπήρξαν στοχαστές που προκάλεσαν τις καθιερωμένες αντιλήψεις της εποχής τους και αντιμετώπισαν τις συνέπειες της τόλμης τους. Ο Καζαντζάκης, μέσα από τον *Μακιαβέλι*, διερευνά το διαχρονικό ερώτημα αν η πολιτική μπορεί να συνδυάσει την αποτελεσματικότητα με την ηθική ή αν είναι καταδικασμένη να παραμένει ένας χώρος όπου η δύναμη υπερισχύει της ηθικής αρχής.

Η γλώσσα του Καζαντζάκη στον *Ηγεμόνα* είναι στιβαρή και γεμάτη ένταση. Χρησιμοποιεί έναν λόγο πυκνό, φιλοσοφικό, συχνά ποιητικό, με ζωντανές περιγραφές των πολιτικών ζυμώσεων της Φλωρεντίας και της Ιταλίας της Αναγέννησης, καθιστώντας το έργο κάτι παραπάνω από μια απλή ιστορική μελέτη.

Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα στοιχεία του είναι η ικανότητά του να υπερτονίζει την τραγικότητα του ανθρώπου που

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

γνωρίζει την αλήθεια, αλλά είναι ανίσχυρος να την επιβάλλει. Ο Μακιαβέλι, όπως τον παρουσιάζει ο Καζαντζάκης, δεν είναι απλώς ένας πολιτικός θεωρητικός, αλλά ένας στοχαστής που κατανοεί το παιχνίδι της εξουσίας καλύτερα από όσους την ασκούν.

Ο *Ηγεμόνας* του Καζαντζάκη παραμένει εξαιρετικά επίκαιρος. Σε μια εποχή όπου η πολιτική ηθική αμφισβητείται και η πραγματικότητα της εξουσίας μοιάζει κυνική, οι ιδέες του Μακιαβέλι συνεχίζουν να προβληματίζουν.

Επιπλέον, το βιβλίο αποτελεί ένα χρήσιμο ανάγνωσμα για όσους ενδιαφέρονται για την πολιτική σκέψη και τη φιλοσοφία της εξουσίας. Δεν είναι απλώς μια βιογραφία, αλλά μια πρόσκληση σε βαθύτερη σκέψη για την πολιτική πραγματικότητα και τη φύση της ανθρώπινης διακυβέρνησης.

Μέσα από τη δυναμική του αφήγηση, ο συγγραφέας προσφέρει μια νέα ματιά στον Μακιαβέλι, απελευθερώνοντάς τον από τις παραδοσιακές κατηγορίες περί αμοραλισμού και παρουσιάζοντάς τον ως έναν άνθρωπο που κατανόησε την εξουσία την πραγμάτωσή της με τρόπο μοναδικό.

Βίκυ Κατσαρού,
υπεύθυνη έκδοσης των εκδόσεων Διόπτρα

A NICCOLÒ MACCHIAVELLI
DELL' UNITÀ NAZIONALE
PRECORRITORE AUDACE E INDOVINO
E D'ARMI PROPRIE E NON AVVENTIZIE
PRIMO ISTITUTORE E MAESTRO
L'ITALIA UNA ED ARMATA
POSE
IL 3 MAGGIO 1869
QUARTO DI LUI CENTENARIO

CASA OVE VISSE
NICCOLÒ MACCHIAVELLI
E IVI MORÌ IL 22 GIUGNO 1527
DI ANNI 58 MESI 8 E GIORNI 9

ΣΤΟΝ ΝΙΚΟΛΟ ΜΑΚΙΑΒΕΛΛΙ
ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ
ΠΡΟΔΡΟΜΟ ΤΟΛΜΗΡΟ ΚΑΙ ΠΡΟΦΗΤΗ
ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΕΥΜΑΤΩΝ ΙΔΙΩΝ ΚΑΙ ΟΧΙ
ΞΕΝΟΦΕΡΤΩΝ
ΠΡΩΤΟ ΔΑΡΥΤΗ ΚΑΙ ΔΑΣΚΑΛΟ
Η ΙΤΑΛΙΑ ΕΝΙΑΙΑ ΚΑΙ ΕΝΟΠΛΗ
ΕΘΕΣΕ
ΣΤΙΣ 3 ΜΑΪΟΥ 1869
ΤΕΤΑΡΤΗ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΑ ΤΟΥ

ΟΙΚΙΑ ΟΠΟΥ ΕΖΗΣΕ
Ο ΝΙΚΟΛΟ ΜΑΚΙΑΒΕΛΛΙ
ΚΑΙ ΕΚΕΙ ΑΠΕΒΙΩΣΕ ΣΤΙΣ 22 ΙΟΥΝΙΟΥ 1527
ΕΤΩΝ 58 ΜΗΝΩΝ 8 ΚΑΙ ΗΜΕΡΩΝ 9

Ο ΗΓΕΜΟΝΑΣ

Ο ΝΙΚΟΛΟΣ ΜΑΚΙΑΒΕΛΗΣ
ΠΟΛΙΤΗΣ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΣ
ΤΗΣ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑΣ
ΣΤΟ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟ ΤΟ ΜΕΓΑΛΟΠΡΕΠΗ,
ΓΙΟ ΤΟΥ ΠΕΤΡΟΥ ΤΩΝ ΜΕΔΙΚΩΝ,
ΔΟΥΚΑ ΤΟΥ ΟΥΡΜΠΑΝΟΥ,
ΑΦΕΝΤΗ ΤΟΥ ΠΕΖΑΡΟ ΚΤΛ. ΚΤΛ.

Συνήθεια το 'χουν όσοι ποθούν να καλοπιάσουν ένα ηγεμόνα, να παρουσιάζονται μπροστά του κρατώντας ό,τι πιο σπάνιο έχουν ή ό,τι θαρρούν πως πióτερο του αρέσει· γι' αυτό και βλέπουμε περίσσιες φορές να του χαρίζουν άλογα, άρματα, χρυσοϋφαντα σκουτιά, πολύτιμα πετράδια κι άλλα τέτοια στολίδια άξια του ηγεμονικού του μεγαλείου. Ποθώντας λοιπόν κι εγώ να παρουσιαστώ μπροστά στη Μεγαλοπρέπειά Σου με κάποιο σημάδι υποταγής μου, δε βρήκα ανάμεσα σε όλο μου το βιός πράμα πιο σπάνιο και που πióτερο να τιμώ, από τη γνώση των έργων των μεγάλων αντρών, που την απόχτησα χρόνια πολλά ζώντας τους νεώτερους καιρούς κι ακατάπαυτα μελετώντας τους αρχαίους.

Τη γνώση τούτη, αφού πολύν καιρό την ερεύνησα και τη βάθυνα και την περιμάζεψα στο μικρό τούτο

βιβλιαράκι, τη στέλνω στη Μεγαλοπρέπειά σου. Κι αν και στοχάζομαι το έργο τούτο ανάξιό Σου, όμως ελπίζω πως η καλοσύνη Σου θα θελήσει να το δεχτεί, ξέροντας πως δώρο καλύτερο δεν μπορώ να Σου προσφέρω από τούτο: σ' ελάχιστο καιρό να Σε κάμω να μάθεις ό,τι εγώ, ύστερα από πολλά χρόνια κι από πολλούς μόχτους και κίντυνους, γνώρισα κι έμαθα.

Το έργο τούτο δεν το στόλισα μήτε το παραφόρτωσα με απλωμένους επίλογους ή παραφουσκωμένα και φανταχτερά λόγια ή με οποιοδήποτε εξωτερικό στολίδι και πλάνος, καθώς πολλοί το συνηθίζουν να καταστολίζουν τα έργα τους· εγώ θέλησα να το κάνουν ευχάριστο μονάχα η αλήθεια που 'χουν τα συστατικά του κι η σοβαρότητα πού 'χει το θέμα του — κι ως μην έχει καμιάν άλλη αξία.

Και δε θέλω να με πάρουν για φαντασμένο, που όντας από ταπεινή γενιά, τολμώ να συζητώ και να βάνω κανόνες πώς να κυβερνούν οι ηγεμόνες· γιατί, καθώς αυτοί που ξεσηκώνουν το χάρτη ενός τόπου, κατεβαίνουν στον κάμπο για να καλοσημαδέψουν τα βουνά κι ανεβαίνουν στα βουνά για να καλαγναντέψουν τον κάμπο, παρόμοια, για να γνωρίσεις καλά τι 'ναι ο λαός, πρέπει να 'σαι ηγεμόνας, και για να γνωρίσεις καλά τι 'ναι ο ηγεμόνας πρέπει να 'σαι άνθρωπος του λαού.

Ας δεχτεί λοιπόν η Μεγαλοπρέπειά σου το μικρό τούτο δώρο με την ίδια διάθεση που εγώ το στέλνω· αν το ερευνήσεις και το αναγνώσεις με προσοχή, θ' ανακαλύψεις εντός του την άκρα μου επιθυμία να

Ο Η Γ Ε Μ Ο Ν Α Σ

φτάσεις στο μεγαλείο που η τύχη κι οι άλλες σου αρε-
τές Σού υπόσχονται. Κι αν, ω Μεγαλόπρεπε, από την
κορυφή του ύψους Σου κάποτε γείρεις τα μάτια στους
χαμηλούς τόπους, θα βεβαιωθείς πόσο άδικα υποφέρω
από πολύ κι ακαταμάχητο κατατρεγμό της τύχης.

Ο ΗΓΕΜΟΝΑΣ

I

*Πόσων λογιών ηγεμονίες υπάρχουν
και πώς τις αποχτάς.*

Όλα τα κράτη, όλες οι εξουσίες που κυριάρχησαν και κυριαρχούν τους ανθρώπους, στάθηκαν κι είναι ακόμα ή δημοκρατίες ή ηγεμονίες. Οι ηγεμονίες είναι ή κληρονομικές, όπου η γενιά του αφέντη τους από πολύν καιρό ηγεμονεύει, ή είναι νέες. Οι νέες, ή είναι ολότελα νέες, όπως του Φραγκίσκου Σφόρτσα στο Μιλάνο· ή είναι μέλη που προσκολλήθηκαν στο κληρονομικό κράτος του ηγεμόνα που τις αποχτάει· τέτοιο είναι το Βασίλειο της Νεάπολης για το βασιλιά της Ισπανίας. Τα με τέτοιο τρόπο αποκτημένα κράτη συνήθεια είναι να ζουν είτε κάτω από ένα ηγεμόνα είτε λεύτερα· και τ' αποχτάς ή με ξένα ή με δικά σου άρματα, ή με την τύχη ή με την αξία.

II

Για τις κληρονομικές ηγεμονίες.

Δε θα μιλήσω εδώ για τις δημοκρατίες, με το να 'χω σε άλλη περίσταση πολύ μιλήσει γι' αυτές. Θα καταπιαστώ μονάχα με την ηγεμονία, κι ακολουθώντας τις διαίρεσες που έκαμα πιο πάνω, θα εξετάσω πώς τις ηγεμονίες αυτές μπορείς να τις κυβερνάς και να τις κρατάς στην εξουσία σου.

Λέω λοιπόν πως στα κληρονομικά κράτη, που 'χουν συνηθίσει τη γενιά του ηγεμόνα τους, οι δυσκολίες να τα κρατάς στην εξουσία σου είναι πολύ μικρότερες παρά στα νέα κράτη· γιατί φτάνει μονάχα να μην ξεπεράσεις την τάξη που 'βαλαν οι πρόγονοί σου και να πολιτεύεσαι με την περίσταση· κι έτσι, αν ένας τέτοιος ηγεμόνας έχει την κοινή εξυπνάδα, θα διατηρήσει πάντα το κράτος του, εξόν αν κάποια απροσδόκητη ή υπερβολικά μεγάλη δύναμη τον διώξει· μα και τότε, και διωγμένος να 'ναι, μπορεί να ξαναγυρίσει, αν τυχόν ο κατακτητής πέσει σε ατυχίες.

Έχουμε παράδειγμα στην Ιταλία το δούκα της Φεράρας, που αντιστάθηκε στις επιδρομές των Βενετσάνων στα 1484 και του πάπα Ιούλιου στα 1510, μονάχα γιατί ήταν από παλιά ριζωμένος στο κράτος τούτο. Με το να 'χει ο φυσικός ηγεμόνας λιγότερες αιτίες και λιγότερες ανάγκες να καταπιέζει, είναι πιο αγαπητός· κι αν εξαιρετικές κακίες δεν τον κάνουν μισητό, είναι φυσικό οι υπήκοοι να θέλουν το καλό του· στην παλαιότητα και συνέχεια της κυριαρχίας

Ο ΗΓΕΜΟΝΑΣ

σβήνουν οι θύμησης κι οι αιτίες για καινοτομίες· γιατί πάντα μια αλλαγή αφήνει, όπως στο χτίρι, δόντι απ' όπου θα πιαστεί μια άλλη.

III

Για τις μιχτές ηγεμονίες.

Οι δυσκολίες όμως υπάρχουν στη νέα ηγεμονία. Και πρώτα πρώτα, αν δεν είναι ολότελα νέα, παρά μονάχα σ' ένα της μέλος κι έτσι μπορούμε να την πούμε μιχτή, οι αλλαγές τούτες γεννιούνται προπάντων από τις φυσικές δυσκολίες που συναντούν όλες οι νέες ηγεμονίες· γιατί αρέσει στους ανθρώπους ν' αλλάζουν αφέντη, ελπίζοντας πως θα καλυτερέψει η τύχη τους· κι η ελπίδα αυτή τους κάνει να σηκώνουν τ' άρματα στον κυρίαρχό τους· μα την παθαίνουν, γιατί η πείρα αμέσως τους μαθαίνει πως η τύχη τους χειροτέρεψε. Κι αιτία είναι μια άλλη φυσική και συνηθισμένη ανάγκη που σπρώχνει πάντα το νέο ηγεμόνα να καταπιέζει τους νέους υπηκόους του είτε με στρατούς είτε με αναρίθμητους άλλους βιασμούς, που φέρνει πάντα μαζί της η νέα κατάκτηση. Σε τρόπο που βρίσκεσαι να 'χεις εχθρούς όλους όσους ζημίωσες καταχτώντας τη νέα ηγεμονία· χωρίς να μπορείς να διατηρήσεις φίλους όσους σε βοήθησαν, μην μπορώντας να τους ικανοποιήσεις όπως αυτοί λογάριαζαν και συνάμα μην μπορώντας να χρησιμοποιήσεις εναντίον τους

αποτελεσματικά φάρμακα, αφού τους είσαι υποχρεωμένος· γιατί πάντα, και πολύ δυνατά στρατεύματα να οδηγάς, έχεις ανάγκη από τους ντόπιους στη χώρα όπου μπαίνεις.

Π' αυτό το λόγο ο βασιλιάς της Γαλλίας Λουδοβίκος ΙΒ' μεμιάς κυριέψε και μεμιάς έχασε το Μιλάνο· και το κατάφεραν μονάχες τους οι δυνάμεις του Λουδοβίκου Σφόρτσα, γιατί οι λαοί που είχαν ανοίξει τις πόρτες τους στο βασιλιά, βλέποντας πως γελάστηκαν στις ελπίδες τους να καλυτερέψει η τύχη τους, δεν μπορούσαν ν' ανεχτούν το βάρος του νέου ηγεμόνα.

Είναι όμως αλήθεια πως, αν κατακτήσεις και πάλι τους ανταρτημένους τόπους, πολύ πιο δύσκολα θα τους ξαναχάσεις· γιατί ο αφέντης, παίρνοντας αφορμή από την ανταρσία, μεταχειρίζεται κάθε μέσο για την ασφάλειά του: τιμωρεί τους ένοχους, παρακολουθεί τους ύποπτους, δυναμώνει εκεί που νιώθει πως είναι πιο αδύνατος. Κι έτσι, για να πάρει το Μιλάνο από τη Γαλλία, χρειάστηκαν την πρώτη φορά στο Λουδοβίκο Σφόρτσα κάποιες μονάχα ταραχές στα σύνορα· για να της το ξαναπάρει όμως στάθηκε ανάγκη να σηκώσει εναντίον της όλα τα κράτη, να εξοντώσει τους στρατούς της και να διώξει τους Γάλλους από την Ιταλία· κι αιτία οι λόγοι που αναφέραμε. Κι όμως και την πρώτη και τη δεύτερη φορά έχασε η Γαλλία το Μιλάνο. Είπαμε για ποιους γενικούς λόγους έπρεπε αυτό να γίνει την πρώτη φορά· μένει τώρα να μιλήσουμε για τη δεύτερη φορά και να πούμε τι μέτρα έπρεπε να πάρει και πρέπει να παίρνει κάθε άλλος στη θέση του και

που όμως δεν τα πήρε ο βασιλιάς της Γαλλίας για να στεριώσει καλύτερα την εξουσία του.

Λέω λοιπόν πως τα κράτη που καταχτιούνται για να σμίξουν μ' ένα κράτος που από παλιά ανήκει στον κατακτητή, είτε έχουν κοινά σύνορα και κοινή γλώσσα, είτε δεν έχουν· αν ναι, με μεγάλη ευκολία τα κρατάς, προπάντων αν δεν είναι συνηθισμένα να ζουν ελεύθερα· και για να τα εξουσιάζεις σίγουρα, φτάνει να εξοντώσεις τη γενιά του ηγεμόνα που τα κυβερνούσε· γιατί αν σε όλα τ' άλλα διατηρείς την παλιά τάξη, έτσι που δεν υπάρχουν διαφορές στις συνήθειες, οι άνθρωποι ζουν ήσυχα· αυτό το είδαμε κι έγινε στη Βουργουνδία, στη Βρετάνη, στη Γασκωνία και τη Νορμανδία, που τόσο καιρό ήταν ενωμένες με τη Γαλλία· και μολονότι υπάρχει κάποια διαφορά στη γλώσσα, όμως τα ήθη κι έθιμα είναι όμοια και μπορούν εύκολα μεταξύ τους να φιλιώσουν. Πα ν' αποκτήσεις τις χώρες αυτές και να τις διατηρήσεις, πρέπει τούτα τα δυο να 'χεις στο νου σου: πρώτα, η γενιά του παλιού τους ηγεμόνα να εξοντωθεί· κι έπειτα, να μην αλλάξεις ούτε τους νόμους τους μήτε τους φόρους· τόσο, που σ' ελάχιστο καιρό να γίνουν ένα σώμα με την παλιάν ηγεμονία.

Όταν όμως μια επικράτεια αποχτάει τόπους που διαφέρουν από αυτή στη γλώσσα, στα έθιμα και στους νόμους, τότε αρχίζουν οι δυσκολίες, και χρειάζεσαι μεγάλη τύχη και μεγάλη επιτηδειοσύνη για να τους κρατήσεις· ένα από τα μεγαλύτερα και δραστικότερα μέτρα είναι ο κατακτητής να πάει εκεί ο ίδιος να κατοικήσει. Έτσι μπορεί να γίνει πιο σίγουρη και πιο μόνιμη

η κατάχτηση· όπως έκαμε στην Ελλάδα ο Τούρκος, που όσα άλλα μέτρα κι αν χρησιμοποιούσε για να διατηρήσει τη χώρα αυτή, δε θα το κατόρθωνε αν δεν πήγαινε να την κατοικήσει ο ίδιος. Πατί, μένοντας στον ίδιο τόπο, βλέπεις τις ανταρσίες ευτύς άμα γεννιούνται και γρήγορα μπορείς να τις καταπνίξεις· μένοντας όμως μακριά, τις βλέπεις όταν πια μεγαλώσουν και δεν υπάρχει πια θεραπεία. Κι ακόμα και τούτο: η νέα επαρχία δε ληστεύεται από αντιπροσώπους σου· οι νέοι υπήκοοι ικανοποιούνται καταφεύγοντας ευτύς στον ηγεμόνα· κι έτσι έχουν πióτερες ευκαιρίες να τον αγαπούν όταν τον θέλουν· πióτερες ευκαιρίες να τον φοβούνται, όταν τον μισούν. Όποιος ξένος θα 'θελε να εισβάλει στο κράτος αυτό, διστάζει τώρα· γιατί, κατοικώντας το, με πολύ μεγάλη δυσκολία μπορείς να το χάσεις.

Ένα άλλο ακόμα δραστικότερο μέτρο είναι να στείλεις αποικίες σ' ένα ή δυο τόπους, που να 'ναι τα κλειδιά να πούμε της νέας χώρας· γιατί είναι απαραίτητο είτε αυτό να κάμεις είτε να διατηρείς πολλούς καβαλαραίους και πεζούς. Για τις αποικίες, δεν μπαίνει σε πολλά έξοδα ο ηγεμόνας· χωρίς να ξοδευτεί, ή πολύ λίγο, στέλνει άποικους και τους διατηρεί· ζημιώνει μονάχα εκείνους που τους παίρνει τα χωράφια ή τα σπίτια για να τα δώσει στους νέους κάτοικους· μα αυτοί είναι ελάχιστοι στη νέα χώρα, κατασκορπισμένοι και φτωχοί και δεν μπορούν να τον βλάψουν· κι όλοι οι επίλοιποι, από τη μια μεριά με το να μη ζημιώνονται μένουν ήσυχοι· κι από την άλλη μεριά, φοβούνται να

μην παρανομήσουν και πάθουν ό,τι κι εκείνοι που ληστεύτηκαν. Συμπεραίνω λοιπόν πως οι αποικίες αυτές δεν είναι πολυέξοδες, είναι πιο πιστές και βλάπτουν λιγότερο· κι οι ζημιωμένοι, όντας φτωχοί και σκόρπιοι, δεν μπορούν, όπως είπα, να βλάψουν. Γιατί πρέπει να σημειώσεις πως τους ανθρώπους ή πρέπει να τους φέρεις με το μέρος σου ή να τους εξαφανίσεις· όταν αλαφριά τους βλάψεις, εκδικούνται, μα όταν βαριά, δεν μπορούν· πρέπει λοιπόν η βλάβη να 'ναι τέτοια που να μη φοβάσαι εγδίκηση.

Αν όμως αντί αποικίες διατηρήσεις στρατεύματα, τα έξοδα θα 'ναι πολύ μεγαλύτερα, γιατί θα 'χεις να ξοδεύεις για τη φρουρά όλα τα έσοδα της χώρας· κι έτσι το απόχτημα καταντάει χασούρα· κι η βλάβη γίνεται ακόμα μεγαλύτερη, γιατί απλώνεται σε όλη τη χώρα, με το ν' αλλάξεις καταλύματα μετατοπίζοντας το στρατό σου· και την ενόχληση τούτη όλοι τη νιώθουν κι όλοι σου γίνονται εχτροί, κι οι τέτοιοι εχτροί μπορούν να σε βλάψουν, γιατί, αν και τους έχεις υποτάξει, όμως παραμένουν στα σπίτια τους. Με κάθε τρόπο λοιπόν η φρουρά τούτη είναι ανώφελη, ενώ η αποικία είναι ωφέλιμη.

Οφείλει ακόμα όποιος κατάχτησε χώρα ανόμοια με τη δική του να γίνει αρχηγός κι υπερασπιστής των λιγότερο δυνατών του γειτόνων, προσπαθώντας συνάμα να εξασθενήσει το πιο δυνατό γειτονικό του κράτος· και να 'χει στο νου του να μην εισβάλει στη γειτονική τούτη χώρα κανένας ξένος όμοια δυνατός με αυτόν· γιατί θα τύχει βέβαια τον ξένον αυτόν να τον

καλέσουν όσοι στη νέα τούτη χώρα είναι δυσαρεστημένοι είτε από υπερβολική φιλοδοξία είτε από φόβο· έτσι είδαμε τους Αιτωλούς να μπάζουν τους Ρωμαίους στην Ελλάδα· και σε όποιον τόπο κι αν μπήκαν, το 'καμαν καλεσμένοι από τους ντόπιους.

Κι είναι πολύ φυσικό: ευτύς ως ένας δυνατός ξένος εισβάλει σε μια χώρα, όλοι όσοι είναι εκεί λιγότερο δυνατοί προσχωρούν σε αυτόν κινημένοι από φθόνο στον τύραννο. Κι ο εισβολέας δε βρίσκει καμιά δυσκολία να πάρει με το μέρος του τους μικρούς τούτους δυνατούς, γιατί όλοι τούτοι μετά χαράς σωματώνονται μαζί του. Πρέπει μονάχα να προσέχει να μην αποχτήσουν υπερβολική δύναμη κι υπερβολικό κύρος· τότε μπορεί εύκολα με τις ίδιες του τις δυνάμεις και με τη συντρομή τους να ταπεινώσει τους δυνατούς και να συγκεντρώσει αυτός όλου του τόπου την εξουσία. Κι όποιος δεν ακολουθήσει το δρόμο αυτόν, θα χάσει γρήγορα ό,τι απόκτησε· κι όσο θα το κρατάει, θα 'χει αναρίθμητες ενόχλησες και δυσκολίες.

Οι Ρωμαίοι στις χώρες που κυρίεψαν εφάρμοσαν καλά τη μέθοδο τούτη· κι αποικίες έπεψαν, και διατήρησαν τους λιγότερο δυνατούς, χωρίς να πληθύνουν τη δύναμή τους, ταπεινώσαν τους δυνατούς και δεν αφήσαν ν' αποχτήσουν επιρροή οι ξένοι δυνατοί. Μου φτάνει για παράδειγμα η επαρχία της Ελλάδας: αφήσαν δυνατούς τους Αχαιούς κι Αιτωλούς, ταπεινώσαν το βασίλειο των Μακεδόνων, έδιωξαν τον Αντίοχο· και με όλες τις υπηρεσίες που τους πρόσφεραν οι Αχαιοί κι οι Αιτωλοί, ποτέ δεν τους επέτρεψαν ν' απλώσουν

το κράτος τους· κι ούτε οι παραπλανητικοί λόγοι του Φίλιππου τους ξεγέλασαν ποτέ να τον δεχτούν φίλο τους χωρίς να τον εξασθενήσουν κι ούτε κι η δύναμη του Αντίοχου τους έκαμε να συναινέσουν να διατηρήσει κάποια εξουσία στη χώρα.

Οι Ρωμαίοι, στην περίσταση αυτή, έκαμαν ό,τι οι φρόνιμοι ηγεμόνες οφείλουν να κάνουν· όχι δηλαδή να 'χουν το νου τους μονάχα στα τωρινά κακά, παρά και στα μελλούμενα, και να τα προλαβαίνουν με κάθε τέχνη· γιατί, προβλέποντας από πολύ πριν, εύκολα μπορούν να τα θεραπεύσουν· ενώ, αν τα περιμένεις να ζυγώσουν, το φάρμακο δεν έρχεται πια στην ώρα του, με το να 'χει καταντήσει η αρρώστια αθεράπευτη. Γίνεται εδώ ό,τι λεν οι γιατροί πως γίνεται στο χτικιό, που, στην αρχή του, εύκολα το γιατρεύεις μα δύσκολα το διαγνώθεις· μα, με τον καιρό, αν απαρχής δεν το διαγνώσεις και δεν το γιάνεις, εύκολα πια το διαγνώθεις μα δύσκολα το γιατρεύεις. Κάτι τέτοιο γίνεται και με τις εξουσίες· αν από πριν προβλέψεις (πράμα που μονάχα ο φρόνιμος το μπορεί), τα κακά που γεννιούνται εύκολα γιατρεύονται· μα όταν, με το να μην τα προβλέψεις, τ' αφήνεις να μεγαλώσουν τόσο που όλοι να τα διακρίνουν, θεραπεία δεν υπάρχει.

Π' αυτό οι Ρωμαίοι, βλέποντας πολύ πριν τ' ατοπήματα, τα θεράπευαν πάντα και δεν τ' άφηναν ποτέ να μεγαλώνουν για ν' αποφύγουν τον πόλεμο. Γιατί ήξεραν πως δεν μπορείς ν' αποφύγεις τον πόλεμο, τον αναβάλλεις μονάχα προς όφελος των άλλων· και να γιατί κίνησαν πόλεμο στο Φίλιππο και στον Αντίοχο

μέσα στην Ελλάδα, για να μην αναγκαστούν να πολεμήσουν μαζί τους στην Ιταλία. Και μπορούσαν τότε ν' αποφύγουν και τον ένα και τον άλλο πόλεμο· μα δεν το θέλησαν· κι ούτε τους άρεσε ποτέ το αξίωμα που γεμίζει τα στόματα των σύγχρονων σοφών μας: «περίμενε τα καλά που φέρνει ο καιρός», μα χρησιμοποιούσαν αυτοί τη δύναμή τους και τη σύνεση· γιατί ο καιρός όλα τα σπρώχνει εμπρός και μπορεί να φέρει το καλό μαζί με το κακό, το κακό μαζί με το καλό.

Μα ας ξαναγυρίσουμε στη Γαλλία κι ας εξετάσουμε αν έκαμε τίποτα απ' όσα είπαμε· και θα μιλήσω για τον Λουδοβίκο κι όχι για τον Κάρολο, γιατί εκείνος, με το να 'χει εξουσιάσει περισσότερο καιρό την Ιταλία, αφήκε πιο φανερά τ' αγνάρια του στη χώρα· και θα δείτε πως έκαμε τ' αντίθετα απ' όσα έπρεπε να κάμει όποιος θέλει να διατηρήσει στην εξουσία του μια χώρα ανόμοια με τη δική του. Ο βασιλιάς Λουδοβίκος μπήκε στην Ιταλία από τη φιλοδοξία τω Βενετσάνων, που θέλησαν, με τη βοήθειά του, να κάμουν κατοχή στη μισή Λομπαρδία. Δε θέλω να επικρίνω τον ερχομό αυτόν και το δρόμο που ακολούθησε ο βασιλιάς· γιατί, θέλοντας να βάλει το πόδι του στην Ιταλία, και μη έχοντας στη χώρα τούτη φίλους, το εναντίον, βρίσκοντας, από το φέρσιμο του βασιλιά Καρόλου, κλειστές όλες τις πόρτες, αναγκάστηκε να δεχτεί όσους του παρουσιάζουνταν σα φίλοι· και θα πετύχαινε ο σκοπός του, αν στα επίλοιπα κινήματά του δεν έκανε κανένα σφάλμα. Άμα κατάχτησε λοιπόν ο βασιλιάς τη Λομπαρδία, ξανακέρδισε αμέσως

το κύρος που το 'χε χάσει ο Κάρολος. Η Γένοβα παραδόθηκε, οι Φλωρεντίνοι έγιναν φίλοι του, ο μαρκήσιος της Μάντοβας, ο δούκας της Φεράρας, οι Βεντιβόλοι, η κοντέσα του Φορλί, οι αφέντες της Φαέντζας, του Πεζάρου, του Ρίμινι, του Καμερίνου, του Πιομπίνου, της Λούκας, της Πίζας, της Σιένας, όλοι έτρεξαν να επικαλεστούν τη φιλία του. Και τότε οι Βενετσάνοι μπόρεσαν να δουν πόσο ήταν ασύνητη η απόφαση που είχαν πάρει: για ν' αποχτήσουν δυο θέσες στη Λομπαρδία, παράδωκαν στο βασιλιά τα δυο τρίτα της Ιταλίας.

Δύνεσαι τώρα να κρίνεις με τι λίγη δυσκολία μπορούσε ο βασιλιάς να κρατήσει την εξουσία του στην Ιταλία, αν ακολουθούσε τους κανόνες που θέσαμε κι εξασφάλιζε κι υπερασπίζονταν όλους τους φίλους του που, όντας πολυάριθμοι κι αδύνατοι και φοβισμένοι εξαιτίας της Εκκλησίας ή των Βενετσάνων, βρισκονταν πάντα στην ανάγκη να 'ναι μαζί του, και με αυτούς μπορούσε να εξασφαλιστεί απέναντι του κάθε δυνατού. Αυτός όμως, μόλις έφτασε στο Μιλάνο, έκαμε το αντίθετο, βοηθώντας τον πάπα Αλέξανδρο να καταλάβει τη Ρομάνια. Δεν πρόσεξε πως, παίρνοντας την απόφαση αυτή, αδυνάτιζε ο ίδιος: έχανε τους φίλους του κι όσους είχαν πέσει στις αγκάλες του· συνάμα έκανε μεγάλη την Εκκλησία, προσθέτοντας στην πνευματική, που της δίνει τόσο κύρος, και την κοσμική εξουσία. Αφού έκαμε το πρώτο αυτό σφάλμα, αναγκάστηκε να συνεχίσει· ωστόσο, για να βάλει φραγμό στις φιλοδοξίες του Αλεξάνδρου και

να μη γίνει κύριος της Τοσκάνας, αναγκάστηκε να ξαναγυρίσει στην Ιταλία.

Και δεν τον έφτανε που έκαμε μεγάλη την Εκκλησία κι έχασε τους φίλους του, μα, θέλοντας να καταλάβει το βασίλειο της Νεάπολης, το μοιράστηκε με το βασιλιά της Ισπανίας· κι ενώ ήταν πριν ο μόνος κυρίαρχος της Ιταλίας, έβαλε τώρα σύντροφο, και σε αυτόν οι φιλόδοξοι της χώρας κι οι δυσαρεστημένοι μαζί του μπορούσαν να προστρέξουν· κι ενώ μπορούσε ν' αφήσει στο βασίλειο εκείνο ένα βασιλιά υποτελή του, αυτός τον έδιωξε, για να βάλει στη θέση του ένα που μπορούσε να τον διώξει και τον ίδιο!

Είναι βέβαια πράμα πολύ φυσικό και συνηθισμένο να πεθυμάς ν' αποκτήσεις· κι όταν το κατορθώσεις, θα επαινεθείς, δε θα σε κατακρίνουν· μα όταν δεν το κατορθώσεις, κι όμως επιμένεις με κάθε τρόπο, τούτο και σφάλμα είναι κι αξιοκατάκριτο.

Αν ο Φραντσέζος λοιπόν μπορούσε με τις ίδιες του δυνάμεις να επιτεθεί της Νεάπολης, έπρεπε να το κάμει· αν δεν μπορούσε, δεν έπρεπε να το διαμοιράσει. Κι αν η μοιρασιά που έκαμε της Λομπαρδίας με τους Βενετσάνους ήταν δικαιολογημένη, γιατί έτσι έβανε το πόδι του στην Ιταλία, η μοιρασιά όμως τούτη ήταν αξιοκατάκριτη, γιατί δεν την επέβαλε καμιά ανάγκη.

Ο Λουδοβίκος λοιπόν έπεσε σε πέντε σφάλματα: εξαφάνισε τους λιγότερο δυνατούς· μεγάλωσε στην Ιταλία τη δύναμη ενός δυνατού· έμπασε ένα ισχυρότατο ξένο· δεν ήρθε στην Ιταλία να κατοικήσει· δεν ίδρυσε αποικίες. Μα και πάλι τα σφάλματα αυτά, όσο ζούσε,

μπορούσε να μην τον βλάψουν, αν δεν έκανε κι ένα έχτο: να εξοντώσει το κράτος των Βενετσάνων. Βέβαια, αν δεν είχε δυναμώσει την Εκκλησία και δεν είχε μπάσει τον Ισπανό στην Ιταλία, θα 'ταν λογικό κι απαραίτητο να τους ταπεινώσει· μα, αφού πήρε τον άλλο δρόμο, δεν έπρεπε ποτέ να συναινέσει στην καταστροφή τους. Πατί, αν αυτοί ήταν δυνατοί, θα κρατούσαν πάντα τους άλλους μακριά από κάθε επιχείρηση στη Λομπαρδία: οι Βενετσάνοι δε θα το δέχονταν ποτέ, εξόν αν αυτοί οι ίδιοι την κάναν κατοχή, κι έτσι οι άλλοι δε θα 'θελαν να την πάρουν από τη Γαλλία για να τους τη δώσουν· να τα βάλουν πάλι και με τους δυο, δε θα 'χαν το κουράγιο.

Κι αν κανένας έλεγε: ο βασιλιάς Λουδοβίκος παραχώρησε στον Αλέξανδρο τη Ρομάνια και στον Ισπανό το βασίλειο της Νεάπολης για ν' αποφύγει τον πόλεμο, θ' απαντούσα με τα επιχειρήματα που ανάφερα πιο πάνω, πως δεν πρέπει ποτέ να επιτρέψεις μιαν ανωμαλία για ν' αποφύγεις ένα πόλεμο· γιατί τον πόλεμο να τον αποφύγεις δεν μπορείς, τον αναβάλλεις μονάχα προς ζημία σου. Κι αν άλλοι επικαλεστούν την υπόσχεση που έδωκε ο βασιλιάς στον πάπα, ν' αναλάβει δηλαδή προς όφελος του πάπα την επιχείρηση, με τον όρο να διαλυθεί ο γάμος του και να γίνει αρχιεπίσκοπος της Ρουένης, απαντώ με το ό,τι αναφέρω παρακάτω για τις υπόσχεσες που δίνουν οι ηγεμόνες και πώς πρέπει να τηρούνται. Έχασε λοιπόν ο βασιλιάς Λουδοβίκος τη Λομπαρδία, γιατί δεν ακολούθησε καμιά από τις προφύλαξεις που παίρνουν όσοι κυρίεψαν μια χώρα κι αποφάσισαν να τη διατηρήσουν.

Κι αυτό δεν είναι καθόλου παράξενο, μα πολύ λογικό και συνηθισμένο. Πα το ζήτημα αυτό μίλησα στη Νάντη με τον καρδινάλιο Αμβρόσιο, όταν ο Βαλεντίνος — όπως συνήθιζαν να λεν τον Καίσαρα Βόργια, γιο του πάπα Αλεξάνδρου — κατείχε τη Ρομάνια. Μου έλεγε τότε ο καρδινάλιος πως οι Ιταλοί δεν καταλάβαιναν από πόλεμο, κι εγώ του αποκρίθηκα πως οι Φραντσέζοι δεν καταλάβαιναν από πολιτική· γιατί, αν καταλάβαιναν, δε θ' άφηναν την Εκκλησία να γίνει τόσο δυνατή. Κι η πείρα απόδειξε πως για το μεγάλωμα της Εκκλησίας και της Ισπανίας στην Ιταλία δε φταίει παρά η Γαλλία, κι αυτό την κατάστρεψε. Κι έτσι βγαίνει ένας γενικός νόμος που ποτέ ή σπάνια λαθεύει: όποιος δημιουργήσει ένα ισχυρό καταστρέφεται· γιατί το κατάφερε είτε μ' εξυπνάδα είτε με δύναμη· κι η μια κι η άλλη γίνεται ύποπτη σε όποιον έγινε ισχυρός.

IV

Γιατί το βασίλειο του Δαρείου, που κατακτήθηκε από τον Αλέξανδρο, δε σήκωσε επανάσταση στους διαδόχους του Αλεξάνδρου μετά το θάνατό του.

Αν στοχαστείς πόσο δύσκολα μπορείς να συγκρατήσεις μια νεοαποκτημένη χώρα, θα παραξενεύουσον πώς έτυχε ο Μέγας Αλέξανδρος, αφού έγινε σε λίγα χρόνια κύριος της Ασίας, και μόλις έγινε πέθανε, να μην εξεγερθεί όλο αυτό το κράτος· το εναντίον, οι

Ο ΗΓΕΜΟΝΑΣ

διάδοχοι το κράτησαν και δε βρήκαν άλλες δυσκολίες παρά όσες τους γέννησαν οι ατομικές τους φιλοδοξίες.

Αποκρίνουμε πως όλες οι γνωστές στην Ιστορία ηγεμονίες κυβερνιούνται κατά δυο διαφορετικούς τρόπους: είτε από ένα ηγεμόνα κι όλοι οι άλλοι σκλάβοι που, ως όργανά του, κατά χάρη και συγκατάβασή του τον βοηθούν να κυβερνάει το κράτος του· είτε από ένα ηγεμόνα και τους ευγενείς, που έχουν το αξίωμα αυτό όχι κατά χάρη του ηγεμόνα παρά από την παλιά τους καταγωγή. Μα οι ευγενείς τούτοι έχουν δικά τους κράτη και δικούς τους υπηκόους, που τους αναγνωρίζουν ως αφέντες και τους είναι αφοσιωμένοι.

Στα κράτη που κυβερνιούνται από ένα ηγεμόνα κι από σκλάβους, ο ηγεμόνας έχει μεγαλύτερη εξουσία· γιατί σε όλη του τη χώρα κανένα δεν αναγνωρίζει ανώτερό του· κι αν οι υπήκοοί του υπακούν σε κανένα άλλον, το κάνουν γιατί τον θεωρούν όργανο κι αξιωματικό του ηγεμόνα και δεν τού 'χουν ιδιαίτερη αφοσίωση. Παραδείγματα για τα δυο τούτα διαφορετικά κυβερνητικά συστήματα έχουμε στην εποχή μας το Σουλτάνο και το βασιλιά της Γαλλίας. Όλη η μοναρχία του Τούρκου κυβερνιέται από ένα αφέντη· οι άλλοι είναι σκλάβοι του· μοιράζει τη χώρα σε σαντζάκια και στέλνει διοικητές· και τους ανακαλεί και τους αλλάζει όπως του αρέσει. Ο βασιλιάς όμως της Γαλλίας βρίσκεται ανάμεσα σε πλήθος παλιούς άρχοντες με δικούς τους υπηκόους, που τους αναγνωρίζουν και τους αγαπούν· έχουν τα δικά τους προνόμια, που δεν μπορεί ο βασιλιάς να τους τ' αφαιρέσει χωρίς ο ίδιος να κιντυνέψει.

Αν τώρα εξετάσεις και τις δυο τούτες κυβερνητικές μορφές, θα νιώσεις πως είναι δύσκολο να κατακτήσεις το βασίλειο του Τούρκου· μα αν το κατακτήσεις, είναι ευκολώτατο να το κρατήσεις. Είναι δύσκολο να κατακτήσεις το βασίλειο του Τούρκου, γιατί ο κατακτητής δεν μπορεί να προσκαλεστεί από τους άρχοντες του τόπου κι ούτε ελπίζει πως με την ανταρσία των ευγενών μπορεί να ευκολυθεί η επιχείρησή του· κι είδαμε παραπάνω το γιατί. Με το να 'ναι όλοι σκλάβοι κι υποχρεωμένοι του ηγεμόνα, με περισσότερη δυσκολία μπορείς να τους διαφθείρεις· κι αν ακόμα τους διαφθείρεις, λίγο θα 'ναι χρήσιμοι, μην μπορώντας, για τους λόγους που είπαμε, να τραβήξουν πίσω τους το λαό. Όποιος λοιπόν τα βάλει με τον Τούρκο, ανάγκη να 'χει στο νου του πως θα τον βρει ενωμένο και πρέπει να 'χει ελπίδες περισσότερο στις ίδιες του δυνάμεις παρά στις διχόνοιες των άλλων· αν όμως τον νικήσει και τον συντρίψει στη μάχη, τόσο που να μην μπορεί πια να συντάξει στρατό, δεν έχει πια να φοβάται παρά από τη βασιλική οικογένεια· κι άμα την εξοντώσει, δεν έχει κανένα άλλον να φοβάται, γιατί οι άλλοι κανένα κύρος δεν έχουν στο λαό. Κι όπως ο νικητής, πριν της νίκης, δεν μπορούσε να στηρίζει τις ελπίδες του σε αυτούς, όμοια δεν πρέπει, μετά τη νίκη του, να τους φοβάται.

Το αντίθετο γίνεται στα βασίλεια που κυβερνιούνται σαν τη Γαλλία· εύκολα μπορείς να μπεις μέσα κερδίζοντας μερικούς ευγενείς· γιατί πάντα βρίσκονται

δυσανεστημένοι και που πεθυμούν αλλαγές. Τούτοι, για τους λόγους που είπαμε, μπορούν να σου ανοίξουν το δρόμο να μπεις στα βασίλεια τούτα και να σου ευκολύνουν την κατάκτηση· αν θες όμως να τη διατηρήσεις, θα παλέψεις με αναρίθμητες δυσκολίες κι από εκείνους που σε βόηθησαν κι από εκείνους που κατάκτησες. Δε σου φτάνει να εξοντώσεις τη βασιλική οικογένεια· γιατί απομένουν εδώ οι ευγενείς, που γίνονται αρχηγοί στις νέες μετατροπές· και μην μπορώντας μήτε να τους ευχαριστήσεις μήτε να τους εξοντώσεις, χάνεις το βασίλειο τούτο με την πρώτη ευκαιρία.

Αν τώρα θες να εξετάσεις τι είδους εξουσία είχε ο Δαρείος, θα βρεις πως ήταν όμοια με του Τούρκου· γι' αυτό αναγκάστηκε ο Αλέξανδρος πρώτα να καταχτήσει ακέραιο το βασίλειο κι έπειτα να μην αφήσει να μαζευτεί νέος στρατός· έτσι, μετά τη νίκη, αφού πέθανε ο Δαρείος, το βασίλειο απόμεινε στον Αλέξανδρο σίγουρο, για τους λόγους που αναφέραμε. Κι αν οι διάδοχοί του ήταν ενωμένοι, θα μπορούσαν να το χαίρουνται ανενόχλητοι· κι αληθινά στο βασίλειο αυτό δε γεννήθηκαν άλλες ταραχές παρά όσες οι ίδιοι προκάλεσαν.

Μα τα βασίλεια που κυβερνιούνται σαν τη Γαλλία είναι αδύνατο να τα 'χεις κατοχή με την ίδια ησυχία. Γι' αυτό οι συχνές ανταρσίες της Ισπανίας, της Γαλατίας, της Ελλάδας, ενάντια στους Ρωμαίους, από τους πολλούς μικρούς ηγεμόνες στις χώρες τούτες· όσο δεν είχαν λησμονηθεί οι ηγεμόνες τούτοι, η κατοχή της

χώρας από τους Ρωμαίους ήταν αβέβαιη· όταν όμως λησμονήθηκαν με τη δύναμη και διάρκεια της κατοχής, οι Ρωμαίοι έγιναν σίγουροι κάτοχοι. Αργότερα, όταν πιάστηκαν μεταξύ τους, καθένας μπόρεσε, ανάλογα με την τοπική του επιβολή, να γίνει κύριος μιας επαρχίας· γιατί οι ευγενείς τούτοι, τώρα που εξαφανίστηκε η γενιά του παλιού τους ηγεμόνα, δεν αναγνώριζαν παρά τους Ρωμαίους.

Εξετάζοντας λοιπόν όλα τούτα, δε θα παραξενευτείς που μπόρεσε ο Αλέξανδρος να κρατήσει το βασίλειο της Ασίας, ενώ άλλοι δυσκολεύτηκαν να κρατήσουν ό,τι κατάχτησαν, όπως ο Πύρρος κι άλλοι πολλοί. Αιτία δεν είναι η μικρή ή μεγάλη αξία του νικητή, παρά η κυβερνητική ανομοιότητα του κατακτημένου.

V

*Με ποιον τρόπο πρέπει να κυβερνιούνται οι πόλεις
ή οι ηγεμονίες, που, πριν να κατακτηθούν,
ζούσαν αυτόνομες.*

Όταν τα κατακτημένα κράτη είναι συνηθισμένα, όπως είπαμε, να ζουν αυτόνομα και λεύτερα, αν θες να τα κρατήσεις, έχεις ν' ακολουθήσεις τρεις τρόπους:

Ο πρώτος είναι να τα εξοντώσεις· ο δεύτερος, να πας να κατοικήσεις εκεί· ο τρίτος, να τ' αφήσεις να κυβερνιούνται με τους νόμους τους, επιβάλλοντας φόρο και δημιουργώντας ολιγαρχία που να σου τα διατηρεί

φιλικά. Μια τέτοια ολιγαρχία, δημιουργημένη από τον ηγεμόνα, ξέρει πως δεν μπορεί να σταθεί χωρίς τη φίλια και τη δύναμή του και θα κάμει τα πάντα για να τον διατηρήσει. Μια πόλη συνηθισμένη να ζει λεύτερα κρατιέται ευκολότερα αν την κυβερνάς με τους ίδιους της πολίτες, αν δεν προτιμάς να την καταστρέψεις.

Οι Σπαρτιάτες κι οι Ρωμαίοι μάς δίνουν τέτοια παραδείγματα. Οι Σπαρτιάτες κράτησαν την Αθήνα και τη Θήβα δίνοντάς τους ολιγαρχική κυβέρνηση, κι όμως τις ξανάχασαν. Οι Ρωμαίοι, για να κρατήσουν την Κάπουα, την Καρχηδόνα και τη Νουμαντία, τις κατάστρεψαν και δεν τις έχασαν. Θέλησαν να κρατούν την Ελλάδα όπως την κρατούσαν οι Σπαρτιάτες — λεύτερη κι αυτόνομη· μα δεν πέτυχαν· κι έτσι αναγκάστηκαν να καταστρέψουν πολλές ελληνικές πόλεις, για να εξασφαλίσουν την κατοχή· γιατί αληθινά πιο σίγουρος τρόπος κατοχής δεν υπάρχει από την καταστροφή. Όποιος κυριεύει πόλη συνηθισμένη να ζει λεύτερη και δεν την καταστρέφει, πρέπει να περιμένει πως αυτή θα τον καταστρέψει· γιατί πάντα στην ανταρσία της θα επικαλείται τ' όνομα της ελευτερίας και τους παλιούς της θεσμούς, που μήτε το πέραςμα του καιρού μήτε οι ευεργεσίες μπορούν ποτέ να σε κάμουν να τα ξεχάσεις· ό,τι κι αν κάμεις, όσο κι αν προφυλαχτείς, αν δε σκορπίσεις τους κατοίκους ή δεν τους εξοντώσεις, τ' όνομα αυτό της ελευτερίας κι οι θεσμοί δε λησμονούνται, παρό, σε κάθε ευκαιρία, πετιούνται στη μέση. Όπως έκαμε η Πίζα, ύστερα από τόσα χρόνια σκλαβιάς, στους Φλωρεντίνους.